

Літаратура

Браун, Э. Изучение языкового сдвига во временной перспективе по данным опроса студентов в Республике Беларусь // «Мова – Літаратура – Культура»: матэр. V Міжнар. навук. канф. Мінск, 2007. С. 7–18.

Гойхман, О.Я. Речевая коммуникация / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. Москва, 2001. 269 с.

Грынюк, Ж. Не варта прыніжаць мову прымусамі і забаронамі: Аб некаторых прычынах непаспяховасці вучняў па беларускай мове // Роднае слова. 1995. № 10. С. 3–11.

Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси / Под ред. А.Н. Булыко, Л.П. Крысина. Минск, 1999. 246 с.

GARDNER, R.C. Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation. London, 1985. 205 p.

LAMBERT, W. Evaluational Reactions to Spoken Languages // W.Lambert, R.Hodgson, R.Gardner, S.Fillenbaum. Journal of Abnormal and Social Psychology. 1960. Vol. 60. № 1. P. 44–51.

Святлана ТЭШ (Альдэнбург)

МАРФАСІНТАКСІС ЗМЕШАНАГА БЕЛАРУСКА-РУСКАГА МАЎЛЕННЯ: СКЛОН І ЛІК НАЗОЎНІКАЎ У СПАЛУЧЭННЯХ З ЛІЧЭБНІКАМІ ДВА, ТРЫ, ЧАТЫРЫ

1. Уводзіны

Беларуска-рускае змешанае маўленне ў Беларусі з'яўляецца вельмі распаўсюджаным феноменам. Прынята лічыць, што значны ўплыў (асабліва ў лексічным плане) на змешанае маўленне аказвае руская мова, а ў словазмяненні і фанетыцы пераважаюць беларускія рысы¹. У дадзеным артыкуле даследуюцца канкуруючыя марфасінтаксічныя канструкцыі ў змешаным маўленні, у прыватнасці, спалучэнні лічэбнікаў *два, тры, чатыры* з назоўнікамі. Руская і беларуская мовы, як блізкародныя, маюць шмат агульных элементаў, прычым не толькі на марфемным і лексічным узроўнях, але і на сінтаксічным і марфасінтаксічным. Аднак існуюць і адрозненні, сярод якіх розная спалучальнасць назоўнікаў з лічэбнікамі *два, тры, чатыры*. Узнікае пытанне: ці

назіраюцца ў змешаным маўленні ў Беларусі прэферэнцыі ў выбары мадэляў спалучальнасці, характэрных для той ці іншай мовы-крыніцы.

2. Канкурыруючыя канструкцыі ў літаратурных мовах і беларускіх дыялектах

Спалучэнні назоўнікаў² з лічэбнікамі можна аднесці да асаблівасцей славянскіх моў увогуле, прычым са структурнымі адрозненнямі паміж мовамі, як, напрыклад, паміж рускай і беларускай. Спалучэнні з лічэбнікамі *адзін* і *пяць* (і вышэй) аднолькавыя для беларускай і рускай моў, а ў спалучэннях назоўнікаў з лічэбнікамі *два*, *тры*, *чатыры*, а таксама *абодва* (*абедзве*)³ назіраюцца адрозненні. У стараславянскай мове з лічэбнікамі *два* (*дзе*) ужываўся назоўнік парнага ліку. З лічэбнікамі *тры* і *чатыры*, якія, як і лічэбнік *два*, мелі розныя родавыя формы, ужываліся назоўнікі ў назоўным склоне множнага ліку.

2.1. Руская літаратурная мова

Як вядома, для рускай літаратурнай мовы ў спалучэннях назоўнікаў з лічэбнікамі *два*, *тры*, *чатыры* характэрна мадэль кіравання, г. зн., што назоўнік мае форму роднага склону адзіночнага ліку:

М. р.: *два* Наз.ск. *дома*⁴ Род.ск. Адз.л.

Н. р.: *три* Наз.ск. *поля* Род.ск. Адз.л.

Ж.р.: *четыре* Наз.ск. *змеи* Род.ск. Адз.л.

Аднак назіраюцца выпадкі ўжывання асаблівай формы назоўнікаў мужчынскага роду, якая не супадае з формай роднага склону адзіночнага ліку і якую А.Залізняк (Залізняк 1967, 46–48) называе «счётной формой»: *два* Наз.ск. *шага* «счет.» (форма роднага склону – *шага*, з націскам на першым складзе).

Акрамя таго, у назоўнікаў жаночага роду вельмі распаўсюджана аманімія, калі форма роднага склону адзіночнага ліку супадае з формай назоўнага склону⁵ множнага ліку:

две Наз.ск. *комнаты* Род.ск.Адз.л. = Наз.ск.Мн.л.

Тым не менш, у некаторых назоўнікаў аманіміі не назіраецца: *змеи* Наз.ск. Мн.л. – *змеи* Род.ск.Адз.л.; *руки* Наз.ск.Мн.л. – *руки* Род.ск.Адз.л. і г. д.; дадзеныя формы маюць розны націск.

2.2. Беларуская літаратурная мова

Для беларускай мовы, у сваю чаргу, у канструкцыях з лічэбнікамі *два*, *тры*, *чатыры* характэрна мадэль дапасавання, г. зн., што назоўнікі маюць форму назоўнага склону множнага ліку:

М. р.: *два* Наз.ск. *дамы* Наз.ск.Мн.л.

Н. р.: *тры* Наз.ск. *палі* Наз.ск.Мн.л.

Як і ў рускай, у беларускай мове назіраюцца выпадкі ўжывання асаблівых форм назоўнікаў у спалучэнні з лічэбнікамі *два*, *тры*, *чатыры*, якія (па аналогіі з Залізняком) можна было б назваць «счетной формой». Такія формы маюць назоўнікі мужчынскага роду: *два* Наз.ск. *кані* «счет». (Наз. ск. Мн. л. – *қоні*, з націскам на першым складзе) і ніякага роду *тры* Наз.ск. *акны* «счет». (Наз. ск. Мн. л. – *вокны*). Дадзеныя формы ў беларускіх граматыках (Лукашанец, 2007, 260) вызначаюцца як «асобая форма назоўнага склону»⁶. Некаторыя назоўнікі жаночага роду маюць форму націску былога парнага ліку: *дзве* Наз.ск. *галавы* (Наз. ск. Мн. л. – *галовы*, з націскам на другім складзе). Дадзеная форма, у сваю чаргу, у беларускіх граматыках традыцыйна адносіцца да роднага склону (Лукашанец 2007, 260). У беларускіх назоўнікаў жаночага роду таксама распаўсюджана аманімія, г. зн., што форма назоўнага склону множнага ліку супадае з формай роднага склону адзіночнага ліку: *дзве* Наз.ск. *кватэры* Наз.ск.Мн.л.= Род.ск.Адз.л., хаця, як і ў рускай мове, гэта назіраецца не ва ўсіх назоўнікаў: *рукі* Наз.ск.Мн.л. – *рукі* Род.ск.Адз.л., *ногі* Наз.ск.Мн.л. – *нагі* Род.ск.Адз.л. і г. д.

2.3 Беларусія дыялекты

У беларускіх дыялектах прадстаўлены абедзве мадэлі, як кіравання, так і дапасавання, але распаўсюджаны яны на беларускай дыялектнай тэрыторыі по-рознаму. У кожным рэгіёне абедзве мадэлі прынцыпова магчымыя, але адна з мадэляў пераважае, а другая сустракаецца рэдка. Мадэль дапасавання найбольш прадстаўлена ў гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту, мадэль кіравання пераважае ў гаворках паўднёва-заходняга дыялекту. Як і ў літаратурных мовах, у дыялектах назіраюцца «счетныя формы», а таксама выпадкі аманіміі (гл. вышэй). Акрамя таго, у паўднёвых гаворках ужываецца асаблівая мадэль, не характэрная для літаратурных моў, калі назоўнік у спалучэннях з лічэбнікамі *два* (*дзве*), *тры*, *чатыры* стаіць у форме роднага склону множнага ліку: *два* Наз.ск. *дней* Род.ск.Мн.л. (ЧАБЯРУК 1977, С. 78).

3. Аналіз дадзеных

Вынікі, прадстаўленыя ў дадзеным артыкуле, засноўваюцца на альдэнбургскім корпусе змешанага беларуска-рускага маўлення. Гэта запісы сплантаных размоў у сямі гарадах Беларусі. У дадзены момант корпус складаецца з часткова апрацаваных размоў, якія

змяшчаюць крыху больш за 33 000 выказванняў, што складаюцца ў сярэднім з пяці словаформаў, г. зн., што корпус засноўваецца прыкладна на 177 000 словаформаў (прыкладна 25 000 з кожнага горада). Гарады, у якіх быў сабраны матэрыял (Баранавічы, Смаргонь, Акцябрскі, Рагачоў, Шаркаўшчына, Хоцімск, Мінск) былі выбраныя не выпадкова: па два гарады з тэрыторыі кожнага з трох асноўных беларускіх дыялектаў (паўднёва-заходняга, паўночна-ўсходняга і сярэднебеларускага), прычым адзін з іх знаходзіцца на захадзе, а другі на ўсходзе адпаведнага рэгіёну. Мінск, як сталіца, прадстаўляе сабою асобны выпадак.

Як і меркавалася, у корпусе прадстаўлены ўсе мадэлі, магчымыя ў рускай і беларускай мовах, а таксама ў беларускіх дыялектах, г. зн. мадэль кіравання, мадэль дапасавання, а таксама нейтральная мадэль, як у выпадку аманіміі ў назоўнікаў жаночага роду.

1) Мадэль дапасавання

а) корпус: *Jana ž dva* ^{Наз.ск} *akny* ^{«счет»} *paminjala na kuchni.*

рус.: *Она же два окна поменяла на кухне.*

бел.: *Яна ж два акны памяняла на кухні.*

б) корпус: *A balkon ja vidzela, dva* ^{Наз.ск.} *razy* ^{Наз.ск.Мн.л.} *s toj starany*⁷.

рус.: *А балкон я видела, два раза с той стороны.*

бел.: *А балкон я бачыла два разы з таго боку.*

Увогуле не здзіўляе, што мадэль дапасавання ўжываецца ў беларускім па сваім афармленні выказванні (1а). Аднак мадэль дапасавання назіраецца таксама і ў кантэксте, які цяжка назваць беларускім (1б): па сваім лексічным афармленні выказванне хутчэй рускае.

2) Мадэль кіравання

а) корпус: *Ja v tri* ^{Наз.ск.} *časa* ^{Род.ск.Адз.л.} *paječhala i da polsed'mova tam sidzela.*

рус.: *Я в три часа поехала и до полседьмого там сидела.*

бел.: *Я ў тры гадзіны паехала і да паловы сёмай там сядзела.*

б) корпус: *Peršymal'čykramër, [...] pamërdva* ^{Наз.ск} *hodzika* ^{Род.ск.Адз.л.} *jamu bylo.*

рус.: *Первый мальчик умер [...] умер, два годика ему было.*

бел.: *Першы хлопчык памёр, [...] памёр, два годзікі яму было.*

Выказванне 2а па сваім лексічным, марфалагічным і фанетычным афармленні – рускае, таму ўжыванне мадэлі кіравання не здзіўляе. Выказванне 2б па сваім фанетычным і марфалагічным афармленні – хутчэй беларускае, але, нягледзячы на гэта, у ім

назіраецца мадэль кіравання. Такім чынам, дэтэрмінізм уплыву кантэксту не назіраецца.

У корпусе таксама вельмі распаўсюджана нейтральная мадэль, г. зн. гаворка ідзе аб тых выпадках, калі мы не можам адрозніць мадэль кіравання і мадэль дапасавання.

4) Нейтральная мадэль

а) корпус А тady hadziny Наз.ск.Мн.л.=Род.ск.Адз.л. dve Наз.ск. pabehajem.
 рус.: А тогда часа два побегаем.

бел.: А тады гадзіны дзве пабегаем.

б) корпус: Ja tožé takoje mne na dve Наз.ск. tarélki Наз.ск.Мн.л.=Род.ск.Адз.л.
 iščé astajecca.

рус.: Я тоже такое, мне на две тарелки еще остается.

бел.: Я таксама такое, мне на дзве талеркі яшчэ засталося.

Наяўнасць вышэйназванай асобнай дыялектнай мадэлі з назоўнікамі ў родным склоне множнага ліку пацвярджаецца толькі адзіным прыкладам з корпуса: Nu, tam čétury bajevyuch renžeraú Род.ск.Мн.л.

Узнікае наступнае пытанне: Як розныя мадэлі размяркоўваюцца колькасна ў змешаным маўленні?



Дыяграма 1

Як паказвае дыяграма 1, мадэль кіравання (белы сегмент) пераважае над мадэллю дапасавання (чорны сегмент), а адну трэць складае нейтральная мадэль (шэры сегмент), якая далей улічвацца не будзе.

Наступная дыяграма адлюстроўвае суадносіны мадэлі кіравання і мадэлі дапасавання без уліку нейтральнай.



Дыяграма 2

Вынікі, прадстаўленыя ў дыяграмах 1 і 2, адлюстроўваюць сярэдняе арыфметычнае ўсіх сямі гарадоў. Аднак цікава правесці, як размяркоўваюцца мадэлі ў асобных гарадах, а таксама параўнаць дадзеныя паміж сабою і выявіць магчымыя заканамернасці (гл. дыяграму 3).



Дыяграма 3

Як бачым, суадносіны мадэляў у розных гарадах вельмі падобныя: у пяці з сямі гарадоў пераважае мадэль кіравання ў суадносінах 1:4. Што датычыцца Мінска, то атрыманыя

вынікі не здзіўляюць, таму што з усіх гарадоў Беларусі Мінск лічыцца найбольш русіфікаваным. Наступныя два гарады, Акцябрскі і Баранавічы, знаходзяцца на тэрыторыі паўднёва-заходніх гаворак, у якіх, як згадвалася вышэй, найбольш распаўсюджана мадэль кіравання. Аднак мадэль кіравання мы знаходзім таксама і ў цэнтральных рэгіёнах (Смаргонь, Рагачоў), і на паўночным захадзе (Шаркаўшчына, Хоцімск), нягледзячы на тое, што менавіта гаворкі паўночна-ўсходняга дыялекту адрозніваюцца шырокай распаўсюджанасцю мадэлі дапасавання. На прыкладзе Хоцімска таксама відаць, што мадэль кіравання рэзка пераважае і на тэрыторыі гаворак, для якіх больш характэрна мадэль дапасавання. Выключэнне складае Рагачоў, у якім ужыванне мадэлі дапасавання крыху перавышае ўжыванне мадэлі кіравання.

Як адзначалася вышэй, дэтэрмінісцкай сувязі паміж выбарам мадэлі і аднесенасцю выказвання да рускай ці беларускай моў не назіраецца. Аднак гэта не выключае імавернаснай узаемасувязі. Таму ўзнікае наступнае пытанне: ці існуе ўзаемасувязь паміж кантэкстам ужывання лічэбніка і выбарам мадэлі: а) паміж вымаўленнем лічэбніка і выбарам мадэлі; б) паміж аднесенасцю назоўніка, з якім спалучаецца лічэбнік, да рускай ці беларускай моў?

а) што датычыцца вымаўлення лічэбніка, то ў корпусе сустракаюцца наступныя формы: з беларускім вымаўленнем: dzve, dz've, try, čatry, čutyry, četyry; з рускім – dve, tri, četyri, čityre, čityri; з агульным – dva; з гібрыдным – čityry, čutyri. Колькасць гібрыдных форм невялікая, таму яны не ўлічваліся. Дыяграма 4 паказвае, якія мадэлі пераважаюць з рознымі формамі выражэння.

Адразу заўважаецца, што з лічэбнікамі, вымаўленымі па-беларуску, ужыванне мадэлі дапасавання крыху вышэй, аднак мадэль кіравання ўсё ж такі пераважае ва ўсіх трох выпадках, незалежна ад таго, як быў вымаўлены лічэбнік.

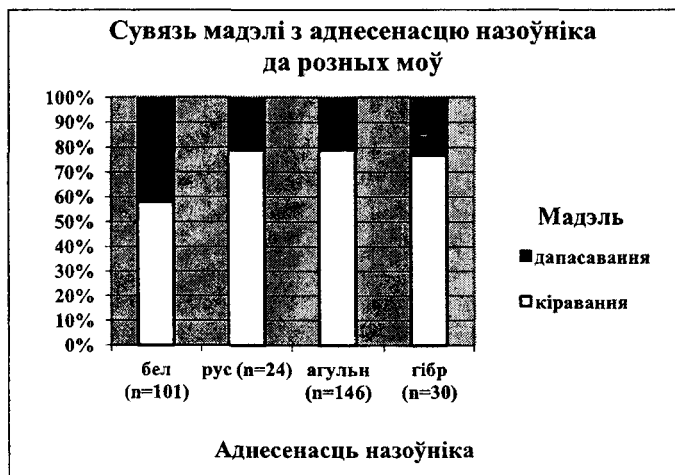
б) што датычыцца аднесенасці назоўніка да рускай ці беларускай моў, то словаформы могуць быць рускімі, беларускімі, агульнымі ці гібрыднымі, прычым тут мы ўлічваем фанетычны, марфалагічны і лексічны ўзроўні.

Як відаць з дыяграмы 5, ва ўсіх выпадках пераважае мадэль кіравання. Заўважаецца толькі павелічэнне ўжывання мадэлі дапасавання, калі назоўнік беларускі, а ў іншых выпадках суадносіны паміж мадэлямі прыкладна аднолькавыя.



Дыяграма 4

Робячы абагульненне, можна сказаць, што мадэль кіравання ў цэлым пераважае, і гэта абумоўлена толькі часткова ўплывам дыялектаў, а хутчэй большым уплывам рускай мовы, таму што мадэль кіравання пераважае і ў гарадах, размешчаных на тэрыторыі гаворак з шырокай распаўсюджанасцю мадэлі дапасавання. Перавага мадэлі кіравання стабільная нават у беларускім кантэксце.



Дыяграма 5

4. Высновы

У змешаным беларуска-рускім маўленні, так званай трасянцы, назіраецца «рускі ўплыў» не толькі на лексічным і фанетычным узроўнях, але і на ўзроўні марфасінтаксісу. На гэта у звярталася мала ўвагі, нягледзячы на тое, што дадзеная з’ява тыповая для кантактных сітуацый: польскія верхнесілезскія дыялекты запазычылі з нямецкай мовы не толькі лексічныя элементы, але і марфасінтаксічныя і сінтаксічныя канструкцыі. Акрамя таго, даволі стабільная перавага мадэлі кіравання ў змешаным беларуска-рускім маўленні ўказвае на тое, што, па-першае, характэрныя асаблівасці рускай літаратурнай мовы пераважаюць у змешаным маўленні, калі ёсць паралелі з беларускімі дыялектамі і, па-другое, што змяшэнне рускай і беларускай моў не заўсёды спантаннае, як прынята лічыць.

Заўвагі

¹ Так лічыць, напрыклад, І. Ліскавец (Ліскавец 2003), але Г. Генцэль (Hentschel 2008a, 2008b) указвае на тое, што і ў словазмяненні змешанага беларуска-рускага маўлення таксама назіраюцца рускія рысы.

² Канструкцыі з прыметнікамі ў ролі азначэння ў дадзеным артыкуле не разглядаюцца, таму што іх мала ў прааналізаваным корпусе. Корпус быў створаны ў рамках праекта «Трасянка на Беларусі – змешаны код як прадукт беларуска-рускага моўнага кантакту» пры падтрымцы фонда «Фальксваген» (гл. пункт 3).

³ Такія канструкцыі ў дадзеным артыкуле ігнаруюцца, таму што ў корпусе няма прыкладаў спалучэння лічэбнікаў абодва (*абедзве*) з намінальнай групай.

⁴ Тут і далей націскныя галосныя падкрэслены.

⁵ Тут і далей маецца на ўвазе таксама магчымасць аманіміі з вінавальным склонам.

⁶ Сістэмнае апісанне асаблівых формаў прапануе ў сваім артыкуле Ф. Піскуноў (Піскуноў 2010). Выказваю сардэчную падзяку дыскусанту прафесару Цыхуну за звяртанне ўвагі на гэтую публікацыю.

⁷ Транскрыпцыя запісаў зроблена на лацінцы. Для параўнання дадзены даслоўны пераклад на рускую і беларускую мовы.

Літаратура

HENTSCHEL, G. Zur weißrussisch-russischen Hybridität in der weißrussischen «Trasjanka» // Hrsg. P.Kosta, D.Weiss. Slavistische Linguistik 2006 / 2007. 2008. S. 169–219. (a)

HENTSCHEL, G. Einige Beobachtungen zur Flexionsmorphologie in der weißrussischen Trasjanka: Zur Variation zwischen weißrussischen und russischen Endungen und Formen beim Verb, Adjektiv und anaphorischem Pronomen // Hrsg. A.Nagórko, S.Heyl, E.Graf (Hrg.): Sprache und Gesellschaft. Festschrift für Wolfgang Gladrow. Frankfurt, 2008. S. 455–466. (b)

Зализняк, А. Русское именное словоизменение. Москва, 1967.

Лисковец, И. Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве. Беларусь. [Электронный ресурс]. 2003. Режим доступа: <http://www.eu.spb.ru>. Дата доступа: 15.05.2010.

Лукашанец, А. (рэд.) Кароткая граматыка беларускай мовы. Мінск, 2007.

Піскуноў, Ф. Два гарады ці два горады. Лічэбнікі два, тры, чатыры ў колькасна-іменных спалучэннях // Роднае слова. № 6. 2010. С. 51–52.

Чабырук, А. Лічэбнік у беларускіх гаворках. Мінск, 1977.

Генадзь ЦЫХУН (Мінск)

ДЫСКУСІЯ

Як у асноўнага афіцыйнага дыскусанта перада мною стаіць нялёгкая задача на працягу 15 хвілін ацаніць тое новае, што прысутнічае ў рэфератах дакладчыкаў, і выказаць свае адносіны да некаторых высноў, да якіх прыйшлі даследчыкі змешанага маўлення ў Беларусі.

Для пачатку я яшчэ раз хачу падтрымаць ініцыятыву вучоных з Альдэнбургу, якія ў кааперацыі з беларускімі навукоўцамі заняліся вывучэннем гэтага феномена ў нас, магчыма таму, што ў сувязі са спецыфічнымі ўмовамі Беларусі (перш за ўсё ў савецкі час, а ў значнай ступені і цяпер) ён атрымаў надзвычай шырокае распаўсюджанне. Зрэшты вядома, што гэта не выключна беларуская з’ява. У большай або меншай ступені яна характэрна для Украіны і некаторых іншых краін постсавецкай прасторы. У пэўным выгляд-